

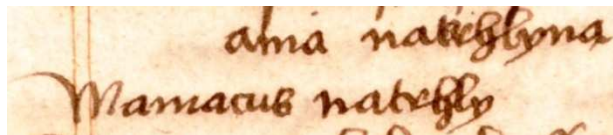
Ke staročeským lexémům *natrhlý* a *natrhlina*

Slovník ostřihomský, rukopis, Ostřihom, Metropolitní knihovna, sign. Ms. II 8, s. 58–63, 66–152, SlovOstřS.

[M]ania natrhlna

Maniacus natrhlý

SlovOstřS 92a

1) lat. **mania** (řec. *μανία*) ,vztekllost, zuřivost, prchlivost (*furor*); nepřičetnost, pomatenost, šílenství (*insania*)' *Thesaurus Linguae Latinae* 8, 301

mania: prchlivost aneb vztiekane (RostlPelp 13v), vztiekane (LékMuz 38v aj.), bláznovstvie (Lék KapPraž M 3, 49r), obecné bláznovstvie, vášně (SlovKlem 62va), pomáranie (KlarGlosA 1717, SlovVeš 119vb aj.)

maniacus: blázen (SlovKlem62va)

2) synonyma v SlovOstřS

[R]abidus, -a, -um litý vel steklý 106b, Temerarius hrdý náhleč 116a

[B]aburrus et babitor hlupý vel blázen SlovOstřS 66v, Delirus ještě paměťí blede 73a, Freneticus zbláznělý 79b, Lunaticus zbláznělý 91a, Morio, -onis urozený blázen 94b, Perosus blázen 102b

3) dvojí možná motivace a forma slova

a) **deverbální: natrhnutí (sě) > natrhlý**

natrhlý, který se natrhl / byl natržen (duševně)', tj. ,potrhlý, trochu duševně nemocný, pomatený'

- adjektivizované l-ové participium slovesa **natrhnutí / natrhnutí se* ,namoci se, strhat se, utrpět přílišným vypětím sil' (*ktož se namuož nebo natrhne, a že od toho schne a choditi nemuož* LékChir 322v)

- srov. n/t-ové participium *natržený* ,(fyzicky) namožený, schvácený' (Kopečný 1975, s. 158n.)

b) **deadjektivní: trhlý > nátrhlý**

nátrhlý, potrhlý, poněkud bláznivý'

- adj. *trhlý* + prefix *ná-* s významem zeslabení vlastnosti vyjádřené základní formou (HMC s. 312)

- srov. *náchlupatý*, trochu chlupatý, řídce porostlý chloupky' (*volový jazyk ... má stblo i list náchlupaté, když sežrá* LékFrantC 166v), *nákysělý*, nakyslý, mající kyselou příchut' (*chut bude mieti v pití i v jedení, což jest sladké neb nákyselé* LékKřiš 156v), *nážlutý*, našloutlý, žlutavý, zabarvený do žluta' (*kteréžkoli ovoce stromové jest, nážlut barvu maje, znamená nemoc* BřezSnářM 126r)

stč. adj. **trhlý** – deverbativní náklonnostní adjektivum, vyjadřující sklon, náklonnost k ději nebo trvalou vlastnost: *jeďlý, hnílý, prchlý, vzteklý* (Pacnerová 1973, s. 377; Kopečný 1975, s. 155)

třetí dar, uměnie, odpúzie hněv, jenž činí člověka jako trhlého blázna HusPostH 195v, podobně *JakPost* 90v; *blázní s trhlými pomínú* SolfB 109v; *vezmi dva syny, jednoho ctnostného, dobrého, jenž se boha bojí, a druhého trhlého, rozpustilého, jenž se boha nic nebojí* RokPostB 136v; *co z nich bude? snad nějakí trleci, rufiáni, kostkáři* RokPostB 346; *nejedna slove panna, a jsúc bláznivá trlena* RokJan 311rb

stč. adj. **tržený** s významem ,vzteklý, zuřivý, (vztekem) zbavený rozumu; ztřeštěný, bláznivý' (*aby nežádal rady od hněvivého anebo od prchlivého a trženého* AlbnCtnostA 29v; *všichni haněli jej a jemu láli a blázný a tržené dávali praviec, hoden jest smrti* PříbrZamM 208r)

4) adjektiva vyjadřujících menší míru vlastnosti a překladatel SlovOstřS

Paulus, -a, -um malý, *paululus* SlovOstřS 100b; *Longulus* málo krátký SlovOstřS 91a (srov. *Longulus wenig lang* Slov VKO M II 18, 194r)

5) L-ová adjektiva s krátkým prefixem *na-* ve StČS

nakyslý ,nakyslý, mající kyselou příchut' k kysati (*chléb jest rozličný a dobře dvadcatery, totiž chléb žemlový...*, potom pecnový nakyslý ŽidSpráv 59)

nahnílý ,nahnílý, poněkud zachvácený hnílobou' k *hnílý* (a často miesto dietěte žena mívá maso krvavé, nahnílé a jako kyselici porodí, a to slůve potratila dietě LékŽen 33r; pronunc tunc erit baba již nahníla, a ještě po muži touží RokMakMuz 181a ,zchátralá, plesnivá')

6) lexémy *natrhlý* a *nátrhlý* ve střední češtině

Tomáš Rešel, *Dictionarium latino-bohemicum* a *Dictionarium bohemicum-latinum* (Jan Günther, Olomouc 1560 a 1562, K01812 a K01813, RešSlovA a RešSlovB)

- počestěný slovník Petra Dasypodia *Dictionarium latinogermanicum et vice versa germanicolatinum* (1537), „kladl před Rešela náročný úkol nacházet české ekvivalenty rozvitých latinských hesel.“ (Štědroň– Šlosar 1998, s. 71)

- adjektiva s významem menší míry vlastnosti s prefixem *ná-*:

Acidulus, -a, -um, id est subacidus **nákyselý** RešSlovA A 3rb; *Candidulus*, -a, -um **nábílý**, pobělavý RešSlovA I 3vb; *Maiusculus*, -a, -um poněkud veliký, **náhrubý**, **náveliký** RešSlovA Ss 4va; *Subagrestis*, -e **násedlský**, **náhlupý** RešSlovA Eeee 2ra; *Subamarus*, -a, -um **náhořský**, trochu hořký RešSlovA Eeee 2ra; *Rancidulus*, -a, -um, diminutivum **násmrdutý**, trochu porušený RešSlovA Sss 4vb; *Subsimus*, -a, -um **nášíroký**, **nápleskonosý** RešSlovA Bbbb 2va

Rabies, generis foeminini psí vsteklost. *Rabidus*, a, um et *rabiosus*, a, um vsteklý, metaphorice velmi hněvivý, popudlivý. *Rabiosulus*, diminutivum **nátrhlý**, návsteklý. *Rabidè* et *rabiosè*, adverbia velmi vstekle, hněvivě. *Rabio*, -is vstěkám se, velmi hněvám se. *Rabiesco* počínám se vstěkati RešSlovA Sss 4ra.

Ceritus, -a, -um vsteklý, ztřeštěný, **trhlý** RešSlovA L 4rb, *Unde larvatus etiam dicitur člověk posedlý*, **trhlý**, vztekly, střeštěný RešSlovA O o 2ra, *Vecors prchlivý*, **trhlý**, vsteklý RešSlovA P 2vb

Natrhlý, natřený, ztřeštěný, zfoučený *delirus*, *amens*, *vecors*, *infatuatus*, *insolens* RešSlovB U 1ra

7) *natrhlý* ve slovnících (a v úzu) až do nové češtiny

amens, *demens*, *stultus*, *delirus* natřený, **natrhlý** VelSilva 64

natrhlý *delirus*, a, um, *wahnfinnig* Vusín, Kašpar Zachariáš: *Dictionarium von dreyen Sprachen, teutch, lateinisch und böhmisch*, 2. vydání, 3. díl, 152a; 3. vydání, 3. díl, 174a

Wahnsinnig, adj. pošetilý, zšílený, bláznový, smyslem pomínutý, **natrhlý** Josef Dobrovský, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha 1821, II. díl, s. 403

Natrhlý, adj., -le adv., *angerissen*. *Tham.* – b) = *potrhlý*... JgSlov

natrhlý adj. *poněkud roztržený*, *potrhaný*. (...) Zř. *potrhlý*, mající o kolečko víc. Říkají, že je pan Přetrhlo nějak natrhlý. Herrm. PSJČ

natrhlý příd. †1. *poněkud roztržený*, *natřený*, *potrhaný*: n-é a sedřené poctivice (Wint.); n. hlas (Mrš.) *2. *potrhlý*: je nějak n. (Herrm.) SSJČ

dobře jest připodobněno, že jest [světské potěšení] jako radost třeštěných a natrhlych lidí, kteří jsou nemocní, nemoci své neznají, ale vždycky se smějí LomnTanc 126 (1597)

Další literatura: LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*. Praha 1986; KOPEČNÝ, František:

O problematice příjmení typu Kopal, Koupil a věcech příbuzných. *Naše řeč* 58, 1975, s. 152–160; PACNEROVÁ, Ludmila: L-ová přičestí ve staré češtině. *Otázky slovanské syntaxe* III, Brno 1973, s. 377–379; ŠTĚDRŮ, Miloš – ŠLOSAR, Dušan: Hudební termíny ve slovníku Tomáše Rešela. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* 47, 1998, č. H 33, s. 71–82.